

POSTMODERNÁ OCHRANA PRÍRODY, ALEBO TRVALO UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ?

JÁN URBÁNEK, Geografický ústav SAV, Bratislava

URBÁNEK, J.: Postmodern Protection of Nature, or Sustainable Development?
FILOZOFIA 52, 1997, No. 2, p. 89

In last few decades the term "protection of nature" has been widely accepted. Its meaning has changed remarkably during this period. The role of philosophy grew rapidly in this process and is still growing especially in our times, when the traditional protection of nature is replaced by a postmodern one. It is necessary to distinguish between syncertic "postmodernism" and the true protective one.

Termín "ochrana prírody" je už niekoľko desaťročí veľmi frekvencovaný. Postupne sa k nemu však pripájali iné termíny. Boli to "ochrana prostredia", "ekológia", "životné prostredie", "ochrana krajiny" a pod. Zreteľne signalizovali, že dochádzalo a dochádza k zmenám v ponímaní "ochrany prírody". S určitou opatrnosťou sa dá povedať, že klasicky ponímaná ochrana prírody sa mení smerom k modernejšiemu "trvale udržateľnému rozvoju", že aspoň sčasti sa začína s týmto pojmom prekrývať. Pokúsime sa tento pohyb načrtnúť a ukázať, akú nezastupiteľnú úlohu v ňom hrá filozofia.

Ked' hovoríme o ochrane prírody, je to vždy rozprávanie o vzťahu človeka a prírody. Tento diskurz vždy prebieha na mnohých významových rovinách. Je to súčasne rozprávanie o prírode, anorganickej i organickej, o človeku, o poznaní, kultúre, ekonómii, technike, etike atď. Prírodovedci, ktorí začali rozvíjať tento diskurz, boli konfrontovaní s radikálnou pluralitou ochrany prírody. Od prvého momentu sa ocitli v "postmodernej situácii". Ak chceli túto pluralitu pojmovo vyjadriť, museli prekračovať nielen svoju prírodovedeckú špecializáciu, ale museli vykročiť i za hranice prírodných vied, na pole vied spoločenských. "Postmoderná situácia" vyžadovala od nich schopnosť myslieť transversálne, koncipovať priečne pojmy. Je to však nárok, ktorý prekračuje kompetencie prírodovedcov. Obrazne, ale presne sa dá táto situácia prirovnať k obrazu D. Velasqueza *Dvorné dámy*. Pozornosť všetkých postáv na obraze je sústredená mimo priestoru obrazu. Sústredená je na kráľa a kráľovnú, ktorí nie sú na obraze zobrazení, nachádzajú sa mimo obrazu. Ich prítomnosť-neprítomnosť sa zrkadlí v zrkadle na pozadí obrazu. Zmysel tohto obrazu podrobne analyzuje M. Foucault [11].

Zložitý priestorový vzťahy sú zobrazené v publikácii *Velázquez* od J. Gudiola [12]. V našej situácii kráľom či kráľovnou v zrkadle je filozofia. K nej sa obracajú pohľady prírodovedcov v nádeji, že im pomôže pojmovo vyjadriť pluralitu, s ktorou boli pri ochrane prírody konfrontovaní. Filozofia sa však v tomto prípade nespráva vždy suverénne. Ponúka prírodovedcom rôzne pojmy "prírody", z ktorých mnohé pluralitu ochrany prírody deformujú a zakrývajú.

V 50-tych a 60-tych rokoch sa u nás o ochrane prírody takmer nehovorilo, na školách sa takmer nevyučovalo. Tradične chápaný pojem "príroda" to napokon ani veľmi neumožňoval. Prevládalo tiché, ale všeobecne akceptované presvedčenie, že pojem "príroda" možno adekvátne koncipovať ako "monádu", ako útvar s dokonale zatvorenými oknami. Uzavretosť je kompozičným princípom, ktorý platí tak pre externé, ako aj interné vzťahy. Príroda-monáda je hermeticky oddelená od neprírody. S kultúrou tvorí dualitu. V rámci prírody-monády ďalšiu dualitu tvoria neživá a živá príroda. Sú to dve samostatné monády. V rámci nich jestvujú ďalšie tvrdé rozdiely. Horniny, voda, vzduch, pôda, rastliny, živočíchy — to všetko sú samostatné monády. Ontológiu prírody-monády vyjadruje substančný model. Každá monáda — hornina, voda, vzduch atď. — je určitou substanciou, látkou. Každá z nich má určité, "svoje" vlastnosti. Preto reč so subjektovo-predikátovou štruktúrou dokáže dobre opísať prírodu — monádu. Každý monáde prislúcha samostatná veda, samostatný systém pojmov, samostatná racionalita. Reč o prírode — monáde je preto vždy monológom. Referenciou diskurzu je určitá monáda. Adresantom je prírodovedec, špecialista na danú monádu. Ten istý prírodovedec—špecialista je i adresátom. Takéto monológy vedú všetci prírodovedci v rámci svojich monád. K. Boulding [2] ich prirovnal k múdрым mníchom, ktorí sedia v izolovaných celách. Pojem príroda-monáda vylučuje pojem "prostredie". Uzavretá monáda prostredie jednoducho nemá. Nemá preto zmysel vraviť o ochrane prírody-monády, lebo niet žiadnej hrozby, ktorá by mohla preniknúť cez jej hermeticky zatvorené okná.

Pojem prírody-monády je však výrazne ambivalentný. Pojem "príroda-monáda" vzniká tvrdou diferenciáciou. Kladú sa tvrdé, duálne rozdiely, príroda-kultúra, živá — neživá príroda a pod. Tento rozhraničujúci proces sa však nedá uskutočniť v dokonalej, čistej, tvrdej podobe. Rozhraničovanie vyvoláva na hraniciach disensus. Na hraniciach prírody-monády sa vždy "iskrí". Čím je hranica tvrdšia, tým je iskrenie silnejšie. Iskry preskakujú z jednej strany hranice na druhú. Nerešpektujú hermeticky zatvorené okná, naznačujú možnosť i potrebu otvoriť ich. Príroda-monáda akoby sa sama dožadovala vlastnej dekompozície. Jej zatvorené okná sú tichou výzvou otvoriť ich. V zrkadle, v pozadí obrazu sa už ukazuje nová tvár. Ponúka nový pojem prírody ako nástroj plurality. Je to pojem prírody-prostredia.

Transformácia prírody-monády je v princípe jednoduchá. Stačí na nej otvoriť okná. "Priestor", ktorý sa za nimi ukáže, je prostredím monády. S ním je otvorená "monáda" spojená. Systémom väzieb do neho vyžaruje svoj význam. V momente otvorenia okien sa pojem "prostredie" stáva fundamentálnym. Vyjadruje kompozičný princíp nového pojmu príroda-otvorenosť. Od tohto momentu treba hovoriť o "prírode-prostredí". Táto zmena sa u nás začala odohrávať niekedy v 70-tych rokoch. Výrazy ako "systém", "otvorený systém", "prostredie", "ekológia", "ochrana prírody" sa stávali čoraz frekventovanejšími. Mnohé vedy sa "ekologizovali", začínali sa zaujímať o prostredie skúmaného javu. Mnohé výskumy sa snažili vysunúť sa do interdisciplinárnej polohy. Tento pohyb sa nevzťahoval iba na vedu, ale strhával i širokú verejnosť. V spoločnosti sa začínala formovať nová mentalita citlivo vnímajúca existenciu prostredia a problémy s ním späté. Dobrým indikátorom týchto udalostí je ZSOPK. Táto organizácia vznikla roku 1975. Bola vari jedinou inštitúciou, ktorá na Slovensku

združovala odborníkov z celého spektra vied relevantných z hľadiska ochrany prírody. Mala charakteristickú štruktúru. Špecializované komisie (pre poznávanie a ochranu rastlín, živočíchov, vody, reliéfu atď.) zastrešovala sekcia pre poznávanie a ochranu krajiny. Hierarchická štruktúra znamenala, že jednotlivé špecializované komisie nemajú pracovať ako izolované monády, ale majú spolupracovať, otvárať sa navzájom. Zastrešujúca sekcia mala študovať tieto vzťahy. Pojem "krajina" referoval na sieť vzťahov medzi otvárajúcimi sa monádami. Skúmaná a chránená mala byť táto sieť vzťahov.

Čoskoro sa však ukázalo, že zdanlivo jednoduchý proces otvárania okien je až prekvapivo zložitý. Hneď po otvorení okien sa na všetkých hraniciach začalo "iskrit". Iskrenie začalo na hranici, ktorou bola príroda-monáda hermeticky oddelená od kultúry. Bezprostredne po otvorení sa táto hranica stáva akousi frontovou líniou. Otvorenie sa manifestuje konfliktom medzi ochrancom prírody a technokratom, ktorý v prírode vidí iba surovinu a zdroj ([31]; [32]). Na tejto línii sa formuje elementárny konfrontačný ochranársky postoj. Príroda má byť chránená pred intervenciou kultúry, ekonómie, techniky. Spočiatku je všetko jasné, čierno-biele. Čoskoro sa však ukazuje, že všetko je oveľa jemnejšie diferencované. Definíciami možno síce prírodu i kultúru jasne rozlíšiť, no v konkrétnej situácii, v teréne, pri konkrétnych objektoch alternatíva príroda-kultúra zriedka platí. Príroda s kultúrou sa tesne prelínajú, ťažko ich oddeliť ([33]; [34]). Na Slovensku je napríklad veľa lúk bohatých na vzácne, chránené rastliny. Tieto lúky sú výsledkom jednak prírodných podmienok, jednak určitého spôsobu hospodárenia. Ak sa lúky majú zachovať, treba chrániť oboje, prírodu i kultúru. Aj najprisnejšie chránená rezervácia obsahuje výrazný kultúrny aspekt. Reprezentujú ho tabule na jej hraniciach, ktoré ju začleňujú do systému spoločenských hodnôt a legislatívy. Čo je napríklad predmetom ochrany v takej CHKO, akou sú Štiavnické vrchy? Je to príroda, či kultúra? Nezriedka sa explicitne predmetom ochrany stáva hospodársky potenciál prírody (ochrana pôdy, vody a pod.). Po otvorení okien na prírode-monáde sa teda dal do pohybu samotný predmet ochrany prírody. Predmetom ochrany prírody-prostredia nie je samotná príroda, ale vzťah človeka k prírode, spôsob, ako sa k nej správa. Predmetom ochrany je určitý, dalo by sa povedať kultúrny postoj človeka k prírode. Všetko nasvedčuje tomu, že cieľom ochrany prírody-prostredia nie je o-pozícia voči kultúre, ale naopak, cieľom je naplniť pôvodný význam slova "kultúra". Toto slovo i pojem je rímskeho pôvodu. Odvođené je od "colere" — pestovať, starať sa, osídľovať. Primárne súvisí s takým stykom človeka s prírodou, ktorý z nej robí miesto vhodné pre ľudský život ([1], 136).

Tvrdá, strohá hranica neoddeľovala iba prírodu-monádu od kultúry. Sieť rovnako tvrdých hraníc pôvodne prebiehala i vo vnútri prírody-monády. I na tieto hranice sa viazal disensus, intenzívne iskrenie. Po otvorení okien sa okolo každej monády, okolo hornín, vody, pôdy, organizmov atď. vytvorí v podobe aureoly jej prostredie. Prostredím pôdy sú geologické, geomorfologické, klimatické, vegetačné pomery. Prostredím živočíšneho druhu je populácia, spoločenstvo, ekosystém atď. Takto každá monáda vyžaruje od okolia svoj význam v podobe aureoly. Jednotlivé aureoly sa však mnohonásobne prekrývajú. Za hranicami pôvodných monád v "priestore" medzi nimi sa vytvára hustá sieť križujúcich sa vzťahov. Význam pojmov pôvodne sídlia

v uzavretých monádach sa vysúva do tohto "medzipriestoru", do križovatiek či uzlov v sieti vzťahov. Pojmy tejto siete nie sú však čisté, ale zreteľne hybridné. Tak napríklad pojem "rieka" už nesídlí v pôvodnej monáde "vody", ale vysunul sa na zložitú križovátku vzťahov. Je to križovatka hydrologického, geomorfologického, biologického, ekonomického, politického procesu. Obrazne povedané, vyzerá to tak, ako keby pôvodne čisté, v monádach zafixované pojmy (hornina, voda, vzduch atď.) opúšťali svoje monády a začínali sa pohybovať v hustej sieti vzťahov. Stávajú sa pohyblivými, nomadickými a zároveň hybridnými.

Transformácia prírody-monády na prírodu-prostredie je zásadnou zmenou. Mení sa ontológia prírody. Po otvorení okien prestáva platiť substančný model a začína platiť model vzťahový. Príroda-monáda sa z látkového útvaru mení na sieť vzťahov. V tejto sieti sa voda, horniny, pôda atď. pozvoľna "rozpúšťajú" a menia na uzly vzťahov. Čo sa pôvodne javilo ako látka alebo vlastnosť látky, mení sa na vzťah. Mení sa i reč o prírode, stáva sa rečou o prostredí. Z monológu sa stáva dialóg. O prírode rozpráva prírodovedec ekonómovi, geológ o horninách rozpráva biológovi atď.

Čoskoro sa teda ukázalo, že cez otvorené okná prírody-monády bol vypustený džin. Do pohybu sa dali všetky dôležité pojmy. Bolo treba meniť spôsob myslenia. Tradičná reč o prírode sa stávala nezrozumiteľnou. Ľahko bolo otvoriť na prírode-monáde okná, ťažko však bolo zvoliť proces pojmového zvládnutia. Pohyb pojmov presahoval kompetencie prírodovedcov. Tu bola potrebná pomoc filozofie. Zrkadlo v pozadí obrazu však bolo slepé.

Neobjavovala sa tvár niekoho, kto by sa podujal ovládnuť tento pohyb a pojmový vyjadriť formujúcu sa pluralitu. Oficiálna marxistická filozofia nebola priaznivo naklonená žiadnej pluralite. Boli by sme však nespravodliví, keby sme tento postoj pripisovali iba jej. Radikálnej pluralite nebola a ani nie je priaznivo naklonená ani celková intelektuálna klíma medzi prírodovedcami.

To vyvolalo istú reakciu. Nebola explicitne formulovaná ako program. Dá sa však zreteľne vycítiť z postojov prírodovedcov. Najschodnejšou formou reakcie bol prostý návrat od prírody-prostredia k prírode-monáde. Pootvorené okná sa ľahko pribúchnú formulkami typu: "z hľadiska biológie ...", "ja ako hydroológ ..." a pod. Symptómom, ktorý svedčí o tom, že okná sú už pribúchnuté, že prostredie sa stratilo zo zorného poľa, je neochota a neschopnosť hovoriť v širších súvislostiach. Reč o ochrane prírody bezprostredne prechádza do reči o ochrane jednotlivých zložiek prírody, o ochrane rastlín, vody, pôdy atď. Reakcia na nepríjemnú pluralitu prírody-prostredia môže mať i druhú, opačnú podobu. Pluralitu možno chápať ako výzvu hľadať v jej pozadí harmóniu, celok, totalitu, hľadať akýsi svorník, ktorý by divergujúce pojmy zjednotil, v konečnom dôsledku zrušil. Otvorené okná na prírode-monáde sa nezavria, ale vybúrajú sa všetky steny. Príroda-monáda nebude už diferencovaná, jednotlivé monády stratia všetku svoju autonómiu. Rozplynú sa v nadradenom celku. Pôvodný tvrdo diferencovaný útvar sa nechá akoby rozplynúť a na jeho mieste sa vytvorí nová kompozícia vo forme totality. Vari najsilnejšiu tendenciu vytvoriť takýto svorník, ktorý by pohltil všetky rozdiely, možno pozorovať v ekológii, ktorej pojmový aparát má tendenciu absorbovať ostatné pojmy. V silovom poli tohto svorníka "systém" je "ekosystémom"; "organizácia" je totožná s "organizmom"; "príroda" je synonymom "živej prírody";

"bytie" je synonymom organického bytia, "života"; "človek" sa poníma ako biologický druh; "prostredie" sa chápe ako prostredie organizmov; Zem je totožná s "biosférou" a pod. O funkciu svorníka sa snažil i pojem "krajina" ako kľúčový pojem "krajinnej syntézy". Naznačila to už spomínaná štruktúra SZOPK. Bližšie sa o tomto probléme zmienieme neskôr.

Približne v polovici 80-tych rokov elán spojený s otváraním okien na prírode — monáde postupne doznieval. Silnejúca reakcia dostávala ochranu prírody akoby do pátovej situácie. Rok 1989 však priniesol zmenu aj tu. V zrkadle v pozadí obrazu sa začali zrkadliť nové "postmoderné" tváre. Dnes sa rozhodne nemožno sťažovať, že by filozofia bola k problémom ochrany prírody ľahostajná. Tieto problémy, neraz pod inými názvami, v nej silne rezonujú. Filozofický ústav SAV v rokoch 1992 až 1994 pravidelne organizoval semináre a vydával zborníky o "ekofilozofii". V roku 1995 bolo tejto problematike venované samostatné číslo časopisu FILOZOFIA. Paleta odborníkov, ktorí sa zúčastnili na tejto diskusii, bola rovnako pestrá ako pramene, o ktoré sa opierali. V roku 1995 vyšli dva diely knižnej publikácie *Šok z prosperity* ([14]; [15]). Obsahujú reprezentačný výber prác renomovaných autorov. Tieto publikácie umožňujú slovenskému čitateľovi urobiť si dobrý obraz o situácii v danej problematike.

Spôčiatku sa môže zdať, že tieto texty vôbec nesúvisia. V skutočnosti je tu však viacero jednotiacich postojov. Práce F. Capru, J. E. Lovelocka a ďalších autorov treba pozorne čítať, pretože ich vlastný zmysel sa nachádza v pozadí akoby skrytý za explicitne vyjadrovanými myšlienkami. Tu, hlboko v pozadí sa rozpráva metapribeh o Prírode. Možno by sa paleta troch Lyotardových metarozprávání ([20]; [38]) dala rozšíriť o tento metapribeh. Hlavné črty metapribehu o Prírode sa pokúsime ukázať na knihe F. Capru *Tao fyziky* [5].

O čom rozpráva kniha F. Capru *Tao fyziky*? Na prvý pohľad sa zdá, že o fyzike a východnej mystike. Názory F. Capru na fyziku i mystiku kritizovali fyzici, filozofi i teológovia (pozri [6]; [9]; [16]; [17]; [26]). Nemá zmysel rozširovať rady týchto kritikov, pretože *Tao fyziky* je voči kritike tohto druhu dokonale imúnne. *Tao fyziky* leží na inej významovej rovine než táto kritika. F. Capra vraví predovšetkým o niečom inom, než sa na prvý pohľad zdá. Jeho kniha v skutočnosti nehovorí ani o fyzike, ani o východnej mystike. Kľúčové postavenie v nej patrí čitateľovi. Jemu prislúcha dvojaká funkcia. Nie je iba adresátom diskurzu, ale i jeho "reference". F. Capra oslovuje jeho a hovorí o ňom. Ak "prostredie je duša obrátená navonok" [22], tak "reference" knihy F. Capru je táto externá projekcia určitej novo sa formujúcej ľudskej mentality. F. Capra porozumel pohybu v súčasnej spoločnosti, postrehol skutočnosť, že sa začína formovať nová mentalita, ktorá sa bude dožadovať svojho prostredia, svojej vízie sveta. Dopyt po tejto vízii pokryl svojou knihou, explicitne v nej vyjadril ešte nevyslovené želania, napísal bestseller. Táto skutočná povaha knihy je maskovaná nielen používanou terminológiou, ale i skutočnosťou, že tento bestseller sa neraz posudzuje spolu s vedeckými dielami, akoby patril medzi ne.

Metapribeh o Prírode, či už ho rozpráva J. Capra alebo niekto iný, treba čítať vo vzťahu k určitému pozadiu. To je v metapribehu o Prírode prítomné i neprítomné. Je zamlčané, ale určuje vlastný zmysel celého metapribehu. Metapribeh sa totiž rozvrhuje

ako protiklad voči tomuto pozadiu. Pokúsime sa identifikovať toto pozadie a načrtnúť rozdiel medzi ním a metapříbehom o Přírode.

Je rozdiel medzi prírodou a Bohom. Toto zhodne tvrdí judaisticko-kresťanská, ako i materialistická tradícia. Nezhodujú sa v povahe tohto rozdielu. Judaisticko-kresťanská tradícia vytesňuje Boha z prírody. Podľa nej je Boh vo vzťahu k prírode transcendentálnym bytím. Materialistická tradícia Boha z prírody vytesňuje tak, že ho zbavuje akéhokoľvek bytia. No v oboch týchto tradíciách je bytie Boha iné ako bytie prírody. V novom obraze sveta sa rozdiel medzi prírodou a Bohom zmazáva. Boh i príroda sú totožné bytosti. Príroda získava božské črty, stáva sa Prírodou. Je zdrojom všetkého bytia. Je živá. Je to Matka-Zem, Gaia a pod. V obraze nového sveta rezonujú prastaré mýty mimoeurópskej proveniencie. Je rozdiel medzi človekom a prírodou. Tak to zhodne tvrdí judaisticko-kresťanská i materialistická tradícia. Človek prírodu neopustil, ale ju prekročil. Judaisticko-kresťanská tradícia sa pritom odvoláva na vzošupnú líniu stvorenia, materialistická tradícia hovorí o vzostupnej línii evolúcie. V novom chápaní prírody tohto rozdielu niet. Človek je tu dieťaťom Matky-Prírody, je bytosťou prirodzenou, ničím iným iba organizmom. Nijako nevybočuje z pestrej a širokej palety iných organizmov. Stráca sa medzi nimi, je jedným z nich. Tejto situácii prispôsobuje i svoju reč. Martin Buber píše: "Tri sú sféry, v ktorých sa buduje svet vzťahu. Prvá: život s prírodou, v ktorom vzťah viazne na prahu reči. Druhá: život s ľuďmi, v ktorom vzťah získava podobu reči. Tretia: život s duchovnými bytosťami, v ktorom je vzťah mimo reč, ale plodí ju." ([3], 88). Dieťa Matky-Prírody žije na prahu reči. "Hovorí" so stromom, vrchom atď. Je rozdiel medzi človekom a Bohom. S rovnakým dôrazom to tvrdí judaisticko-kresťanská tradícia i tradícia materialistická, i keď sa nezhodujú v povahe rozdielu. V novom obraze prírody tento rozdiel mizne. Príroda je totožná s Bohom, preto má dieťa Prírody k nemu blízko. Stačí mu zostúpiť do svojho vnútra, aby tam našlo Boha, aby zistilo, že je s Ním totožné. Opäť v novom obraze sveta rezonujú prastaré mýty mimoeurópskej proveniencie.

Metapříbeh o Přírode rozpráva teda o tom, ako sa z prírody stáva Príroda, ako splýva s Bohom a Človekom v Jedno. Ochrana prírody, v ktorej rezonuje takýto postmoderný príbeh, sa dostáva do celkom neobvyklých polôh. Skutočným predmetom ochrany Príroda jednoducho nemôže byť, pretože je bytím "par excellence", bytím, ktoré nemôže nikto ani ohrozovať, ani chrániť. Skutočným predmetom ochrany je nová vízia sveta, zmazávajúca rozdiely. Ona je tým, čo má byť chránené pred tradičným poňatím prírody, človeka, Boha, akcentujúcim rozdiely. Línia oddeľujúca tieto dve poňatia, dve kultúry, má charakter frontovej línie. Na nej sa rodí nový, silný ochranársky pátos. V našom európskom kultúrnom prostredí má podobu silnej xenofóbie, kedy obávaným cudzincom je vlastná kultúrna tradícia. Podieľa sa na kríze kultúry, deštrukcii myslenia, strate identity — (tieto javy opisujú H. Arendtová [1], Ch. Dawson [7] a A. Finckelkraut [10]).

Táto postmoderná situácia však nie je taká radikálne nová, ako sa rada sama prezentuje. To sa iba v zrkadle na pozadí obrazu mihla tvár prastarej gnózy oblečenej v novom šate, to ona je takto prítomná-nepřítomná v postmodernej ochrane prírody. Našťastie nie je jedinou tvárou, ktorú vidno v zrkadle. Vedľa staručkej gnózy, ktorá pre zábavu spleťá všetko dohromady — podobne ako robili šašovia sprevádzajúci

španielskych kráľov na Velásquezových obrazoch — sa v zrkadle zrkadlí i ktosi celkom iný. Prezentuje sa gestom vládcu, ktorý rozdeľuje a spája, gestom, ktoré tvorí osnovu prvých kapitol knihy *Genesis* a ktoré je sugestívne namaľované na stenách Sixtínskej kaplnky. Je to "rozdiel", ktorý sa tu kladie ako uholný kameň pre celý diskurz o ochrane prírody. Je to gesto, ktoré nám prikazuje vrátiť sa i vykročiť dopredu.

Treba sa nám vrátiť k prírode-monáde, k jej tendencii narušiť seba samu. Charakterizuje ju disensus. Na jej hraniciach sa iskrí, iskry akoby nerešpektovali príliš tvrdé hranice, akoby ich preklenovali, ale nerušili. Toto je kľúčový moment, moment, kedy rozdiel ukazuje obe svoje tváre, keď sa javí ako hranica, ktorá nielen oddeľuje, ale i spája. Túto jeho podvojnosť neslobodno zrušiť, lebo ona je práve tým, čo treba opísať a vysvetliť. Treba artikulovať rozdiel jednak ako hraničnú rieku, jednak ako most, ktorý je prekenuje. Schopnosť pohybovať sa po takýchto mostoch možno považovať za transversálny rozum v poňatí W. Welsha [38]. Transverzálny rozum ako schopnosť spojenia a prechodu vzťahujúca sa k pluralite ([38], 135) nie je vo sfére ochrany ničím radikálne novým. Aj táto podoba postmoderny nadväzuje na určitú tradíciu. Prvé pokusy uvažovať o ochrane prírody "transverzálne" sa objavili v spojení s pojmom "krajina", resp. "krajinná syntéza". Idea krajinskej syntézy bola ťažiskom práce na Geografickom ústave SAV v 80-tych rokoch. Formulovaná bola najmä v prácach E. Mazúra, J. Drdoša a J. Urbánka. Bola nosnou ideou *Atlasu SSR*, ako aj odbornej činnosti v SZOPK. Výrazne sa premietla i do práce odborných komisií v rámci IGU. Možno ju načrtnúť asi takto:

Krajinu možno vidieť, pozorný pohľad nás privedie až na prah krajiny — pojmu [36]. Pojem "krajina" nereferuje na žiadnu substanciu, niet substancie, ktorú možno považovať za krajinu. Pokým preto dominoval pojem prírody-monády, nemal pojem "krajina" žiadneho referenta. Pojem "krajina" nereferuje na substanciu, ale na určitú sieť vzťahov, je to vzťahový pojem. Táto sieť je heterogénna. Diferenciáciu či viacnásobné "kódovanie" krajiny vyjadruje trojica pojmov — synergetický systém, chorologický systém a chronologický systém. Každý z nich spočíva na rozdieli medzi autonómiou častí a totalitou systému. Pojem "synergetický systém" referuje na rozdiel medzi anorganickými, organickými a humánnymi javmi. Rozdiely v tomto kontexte znamenajú rozdiel medzi autonómiou anorganických, organických a humánnych javov a priečnymi väzbami, ktoré túto autonómiu oslabujú a spájajú tieto také rozdielne javy do celku. Chorologický systém označuje rozdiely medzi globálnym, regionálnym a lokálnym priestorom. Rozdiel znamená rozdiel medzi autonómiou týchto priestorov a väzbami, ktoré túto autonómiu oslabujú v prospech totality celku. Chronologický systém referuje na rozdiely medzi dlhodobými trendami a cfmernými udalosťami. Je to rozdiel medzi autonómiou jednotlivých udalostí a ich interferenciou do celku. Krajinu si možno predstaviť ako entitu, ktorá balansuje medzi autonómiou častí a totalitou celku, pričom toto balansovanie sa odohráva v troch rovinách súčasne — v synergetickej, chorologickej a chronologickej. Tento pojem možno deštruovať tak, že sa zruší jeho pluralita. Dá sa to urobiť dvoma protikladnými cestami. Možno absolutizovať autonómiu častí, vrátiť sa späť k prírode-monáde, alebo možno autonómiu častí úplne potlačiť v prospech totality celku.

Pojem "krajina" bol koncipovaný vo vedomej opozícii voči prírode-monáde, bola to kritika "atomizácie geografie" [30]. Pri jeho zrode stojí snaha otvárať uzavreté monády a spájať ich do systémov (synergetického, chorologického a chronologického). Je to snaha o syntézu, resp. o pluralitu syntéz. Táto snaha sa však vychýlila do druhého extrém. Bola tu zreteľná snaha o syntézu v zmysle totálnej syntézy. Krajina sa chápala ako totalita, ktorá úplne pohlcuje autonómiu svojich častí. Hľadal sa celok, ktorý by nepríjemné rozdiely zastrešil. To znamená, že pojem "krajina" sa koncipoval v dvoch nezlučiteľných líniiach. Koncipoval sa jednak ako pluralita (pluralita parciálnych syntéz), jednak ako totalita, (totálna syntéza). Na jednej strane akcentoval pluralitu, na druhej ju tlmil. Táto ambivalencia bola pravdepodobne príčinou toho, že krajinné syntézy uviazli po čase v slepej uličke. Po potlačení tendencie smerujúcej k totálnej syntéze sa nám otvorí cesta k postmodernému chápaniu krajiny, čo zároveň znamená oživenie niektorých tradičných postojov. Je to posun od tradičnej ochrany prírody-monády k postmodernej ochrane, ktorá spočíva na pojme krajiny-plurality. Ak podstatou krajiny-plurality je rovnováha medzi úplnou autonómiou častí a totalitou celku, potom ochrana krajiny je ochranou tohto pohybu. Jej cieľom je udržať a stimulovať tento pohyb, cieľom je čosi, čo by sa dalo nazvať trvalo udržateľným rozvojom. Tento cieľ možno dosiahnuť vnášaním rozdielu do krajiny, diferenciáciou akcentujúcou viacnásobné kódovanie krajiny. Pravdepodobne to neznamená realizovať nejaký plán či pokrokovú víziu. Skôr ide o to, aby sa vyhlo hrozbám, že by rovnováha krajiny uviazla buď v totalite celku, alebo v autonómii častí.

LITERATÚRA

- [1] ARENDTOVÁ, H.: Krize kultury. Praha, Mladá fronta 1994.
- [2] BOULDING, K. E.: General system theory. The skeleton of science. General System Yearbook 1. Ann. Athor. Mich., 1956.
- [3] BUBER, M.: Já a ty. Praha, Mladá fronta 1969.
- [4] CAPRA, F.: The Turning Point Science. Society and the Rising Culture. Suffolk 1984.
- [5] CAPRA, F.: Tao fyziky. Bratislava, Gardenia 1992.
- [6] DANNEELS, G.: Kristus nebo vodnář? Kostelní Vydří 1993.
- [7] DAWSON, CH.: Porozumět Evropě. Praha, Zvon 1995.
- [8] DRDOŠ, J., URBÁNEK J., MAZÚR, E.: Landscape synthesis and their role in solving the problems of environment. In: Geografický časopis, 32, 1980, 2-3, s. 119-129.
- [9] DUBNIČKA, J.: Priestor a čas v Caprovej ekofilozofickej koncepcii. In: Ekofilozofická koncepcia 1994.
- [10] FINKIELKRAUT, A.: Destrukce myšlení. Brno, Atlantis 1993.
- [11] FOUCAULT, M.: Slová a věci. Bratislava, Pravda 1987.
- [12] GUIDIOL, J.: Velázquez. Praha, Odeon 1978.
- [13] HOHOŠ, L.: Hľadanie novej ekonomickej a ekologickej paradigmy. In: Filozofia, roč. 51, 1996, č. 2, s. 84-90.
- [14] HUBA, M., NOVÁČEK, P. (vyd.): Šok z prosperity I. Bratislava, Spoločnosť pre trvalo udržateľný rozvoj 1995.
- [15] HUBA, M., NOVÁČEK, P., ed.: Šok z prosperity II. Olomouc, Spoločnosť pre trvalo udržateľný rozvoj 1995.

- [16] KAMARÝT, J.: Rozpaky nad filosofií tří úspěšných knih amerického fyzika-ekologisty F. Capry (The tao of Physics 1975, The Turning Point, 1982 a Uncommon Wisdom 1987). In: Filozofický časopis, 1989, č. 5.
- [17] KAMARÝT, J.: Americký spiritaulizmus v podání Fritjota Capry. In: Ekofilozofická koncepcia 1994.
- [18] LOVELOCK, J. E.: Gaia. Nový pohled na život na Zemi. Prešov, Abies 1993.
- [19] LOVELOCK, J. E.: Živoucí planeta. Praha 1994.
- [20] LYOTARD, J. F.: O postmodernizmu. Praha, Filozofický ústav AV ČR 1993.
- [21] MAZÚR, E., DRDOŠ, J., URBÁNEK, J.: Geography and the changing world. In: Geografický časopis 32, 1980, 2-3, s. 97-107.
- [22] MITSHERLICH, A.: Nehostinnosť miest, pobádanie k nepokoju. Bratislava, Pallas 1971.
- [23] PALOVIČOVÁ, Z.: K niektorým filozofickým problémom súčasných koncepcií prírody. In: Filozofia, roč. 48, 1993 č. 8, s. 490-506.
- [24] PALOVIČOVÁ, Z., SMOLKOVÁ, E., ed.: Spory o charakter ekologickej paradigmy. (Diskusie o ekofilozofii II.). Bratislava, Filozofický ústav SAV 1993.
- [25] PALOVIČOVÁ, Z., SMOLKOVÁ, E., ed.: Ekologické koncepcie. (Diskusie o ekofilozofii). Bratislava, Filozofický ústav SAV 1994.
- [26] POLÁKOVÁ, J.: Perspektiva naděje. Praha, Vyšehrad 1995.
- [27] SMOLKOVÁ, E., PALOVIČOVÁ, Z., ed.: Diskusie o ekofilozofii. Bratislava, Filozofický ústav SAV 1992.
- [28] SMOLKOVÁ, E.: Ontologický rozmer ekologického problému. Filozofia, roč. 48, 1993, č. 3, s. 145-150.
- [29] SMOLKOVÁ, E.: Lovelockova koncepcia Gaie. In: Ekofilozofické koncepcie 1994.
- [30] URBÁNEK, J., MAZÚR, E., DRDOŠ, J.: The search for the new way of the landscape study. In: Geografický časopis, 32, 1980, č. 2-3, s. 108-118.
- [31] URBÁNEK, J.: Mýtus jednoduchosti. In: Poznaj a chráň, 1984, č. 4.
- [32] URBÁNEK, J.: Technokrat. In: Poznaj a chráň, 1985, č. 1.
- [33] URBÁNEK, J.: Predmet našich snažení. In: Poznaj a chráň, 1986, č. 1.
- [34] URBÁNEK, J.: Východné úpatie malých Karpát. In: Poznaj a chráň, 1987, č. 5.
- [35] URBÁNEK, J.: Krajina — vec alebo proces? In: Geografický časopis 42, 1992, č. 2, s. 217-236.
- [36] URBÁNEK, J.: Ochrana krajiny z hľadiska časopriestorových štruktúr. In: Geografický časopis 46, 1994, č. 1, s. 49-61.
- [37] URBÁNEK, J.: Landscape — visual experience of space. In: Geografický časopis 46, 1994, č. 2, s. 220-228.
- [38] WELSCH, W.: Naše postmoderní moderna. Praha, Zvon 1994.

RNDr. Ján Urbánek, CSc.

Geografický ústav SAV

Štefánikova 49

814 73 Bratislava

SR